

Олена Нуньєс

Український соловейко з гнізда Тобілевичів

«З шістьох дітей Тобілевичів четверо стали видатними діячами української культури, утворивши ціле сузір'я талантів на театральному обрії України»

В. Василько. «Микола Садовський та його театр»

Марія Карпівна Садовська народилася 17 квітня 1855 року в сім'ї управителя панських маєтків Карпа Адамовича Тобілевича та викупленої кріпачки-наймички Євдокії Зиновіївни Садовської. Батько мав хист оповідача, а мати чудовий голос, ліричне сопрано. В сім'ї було шестеро дітей, з них старший – Іван Карпенко-Карий, четвертою дитиною була Марія, п'ятим – Микола Садовський, шостим – Панас Саксаганський.

З чого починався український театр корифеїв? Зародження театру на теренах сучасної України сягає сивої давнини. Але спочатку то був переважно театр малих форм: релігійна драма, вертеп, соціально-побутові інтермедії. До XIX століття широкому загалу не були відомі імена видатних акторів, співаків, драматургів, театри були тимчасовими, трупи мандрівними. Українських п'єс було мало. Першими класиками української драматургії називають Івана Котляревського, який очолив театр у Полтаві, та Григорія Квітку-Основ'яненка. Твори їхні були музичними, основу багатьох складали українські пісні, народні та авторські.

У 1819 році Котляревський написав для полтавського театру знамениту п'єсу «Наталка Полтавка» (вперше надрукована в 1838 році) і водевіль «Москаль-чарівник» (надрукований 1841 року), які

стали основою нової української драматургії. Відомий український композитор Микола Лисенко пізніше (ймовірно, у 1883 році) на лібрето п'єси створив оперу «Наталка Полтавка».

Основоположник художньої прози в новій українській літературі Г. Квітка-Основ'яненко написав для театру трилогію про «малороса-хохла» Шельменка (де всі розмовляють російською, окрім Шельменка, який говорить українською). Це «Выбор исправника» (1830), «Шельменко – волостной писарь» (1831 р.) та «Шельменко-денщик» (написана у 1835 р., надрукована у 1840-му). З 1830-х років Г. Квітка-Основ'яненко почав писати свої п'єси українською мовою, зокрема вже українською він надрукував такі комедійні п'єси, як «Сватання на Гончарівці» (1835 р.), «Бой-жінка» (1840 р.).

1872 року відбулася перша вистава українського музичного театру в Києві – опера «Чорноморці», автором якої був Микола Лисенко. Постановник опери – троюрідний брат композитора Михайло Старицький. Він же автор лібрето за мотивами твору Якова Кухаренка.

От майже і все, що заслуговує уваги. Саме на основі цих талановитих, геніальних п'єс та музичних творів з'являються перші зародки українського національного театру. І тільки пізніше завдяки титанічній праці письменників-драматургів Михайла Старицького, Марка Кропивницького та Івана Карпенка-Карого (Тобілевича), підтримці національного культурного подвижника, композитора Миколи Лисенка у другій половині XIX століття український театр отримує талановиті суто народні п'єси для свого репертуару та стає незрівнянно популярним у культурному середовищі. Кінець 1870-х – 1880-ті роки – це часи зародження масштабної української національної драматургії.

Але п'єса без актора – це менш ніж половина справи. На щастя, в 1870-1880-х роках на Єлісаветградщині (нині Кіровоградщина) зустрілися майбутні зірки української сцени, майбутні актори-корифеї Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий (Тобілевич), потім до них приєдналися Микола Садовський (Тобілевич) та в Одесі Панас Саксаганський (Тобілевич). На гастролях в Єлісаветграді (1882 р.) до складу трупи ввійшла Марія Заньковецька. Саме про цих акторів говорять як про корифеїв українського театру, їх знають, пам'ятають і шанують.

Але я хочу згадати ще одну геніальну співачку, акторку тої пори. «Українського соловейка» з гнізда роду талановитих Тобілевичів Марію Карпівну Садовську. На жаль, вона менш знана та вшанована в історії української культури, і це не тому, що мала незначний талант. За трагічним збігом обставин Марія Карпівна померла молодою – у 1891 році фактично на сцені одеського театру. Вона покинула цей світ на злеті свого таланту, на злеті тріумфальної ходи та невпинного зростання популярності українського театру. Свій акторський та співочий дар вона просто не встигла повною мірою донести до вдячних глядачів-шанувальників.

Є книга та кілька цікавих статей про Марію Карпівну, тож не можна сказати, що вона маловідома. Тому, щоб не повторюватися та не писати про широковідомі факти, хочу зосередити свою увагу лише на перебуванні М.К. Садовської-Барілотті в Одесі та її зв'язках з містом; наголосити саме на ролі нашого міста в житті співачки, на тому, як одесити ставилися до неї, що писали про неї в одеських газетах, як оцінювали її голос й акторський талант. Адже єдине джерело, звідки можна дізнатися про співаків та акторів минулих часів, до епохи кіно та аудіозаписів, – це рецензії та спогади. А в нас вони є.

Отже «Марія Карпівна Садовська (Тобілевич) – співачка-сопрано і драматична акторка, сестра драматурга й актора І. Карпенка-Карого, акторів М. Садовського і П. Саксаганського, народилася 17 квітня 1855 р. у співочій родині Тобілевичів» (Вікіпедія).

Вона перша з сім'ї, хто почав виступати на професійній театральній сцені. Батькові не подобалося те, що донька стала акторкою, тому для сцени вона обрала дівоче прізвище матері Садовська. Ще на початку кар'єри театральне життя поєднало її шлях зі співаком італійського походження Миколою Барілотті, вони покохали один одного, одружилися, і вона додала до свого сценічного імені прізвище чоловіка, стала Садовською-Барілотті, з цим сценічним прізвищем стала відомою та залишила його навіть після розлучення. Марія не мала вагомої музичної освіти, тож одним з перших вчителів для неї став чоловік.

На сцені Марія Карпівна виступала з 1876 року. В різних трупках з успіхом, набуваючи акторського досвіду, розвиваючи природний співочий талант. Потім кілька років через сімейні обста-

вини не виступала. Виховувала дітей, опікувалася господарством, доглядала хвору матір.

І от настав вирішальний для долі українського театру 1883 рік.

Однодумці, подвижники української культури Михайло Старицький і Марко Кропивницький створюють першу українську професійну трупу високого рівня. Запрошують до себе і Марію Карпівну. Вона повертається на театральну сцену, тепер уже назавжди, віддано служить українському театру до останнього подиху.

Саме в українській трупі в репертуарі з українських національних п'єс, створених спеціально для нового українського театру подвижниками українського слова, повною мірою розкривається самобутній природний талант акторки та співачки, яка виросла на українських народних піснях і з дитинства плекала їх у своєму серці.

Одеса. Місто, де народилося багато талантів різних національностей. Театр існував тут з початку XIX століття. В різні часи тут грали російські, єврейські, італійські та інші іноземні трупи, гастролювали відомі співаки та актори. Одеса завжди була театральним містом, відвідувати театр одесити полюбляли, але... Такий ажіотаж, який викликали гастролі українських труп в Одесі, годі й пригадувати. Він починався вже задовго до приїзду трупи: в усіх газетах з'являлися анонси, реклама, білети купити було дуже складно, про гучні скандали через спекуляцію білетами можна прочитати на сторінках тогочасних газет. Розгортаються та набирають обертів баталії в пресі навколо культурної цінності українського театру. Деякі пихаті рецензенти вважають, що український театр – це розвага для селяків. Їхні опоненти висувують свої аргументи. А поряд друкуються рецензії, з яких ми дізнаємося, що глядачі в захваті від гри акторів, вони навіть втрачають свідомість через емоційну напругу під час вистав. Настільки талановито грають ці артисти, та особливо артистки, на сцені, що театральні впадають в істерики, а вистави навіть призупиняють. Такого емоційного напруження ніколи не було на гастролях інших труп. Гастролі в Одесі – це суцільний тріумф українського мистецтва.

Український театр корифеїв і Одеса – це цікава тема, яку можна та треба досліджувати. І впевнена, що знайти тут можливо ще багато нового та цікавого.

У складі українських театральних труп Марія Карпівна Садовська-Барілотті гастролювала в Одесі щонайменше сім разів. Тут відбувся і її останній вихід на сцену.

На одеській сцені глядачі бачили її в таких ролях: Наталка («Наталка Полтавка»), Ярина («Невільник»), Олена («Глитай, або ж павук»), Маруся («За Неман іду»), Пошлепкина («Ревізор»), Ганна («Підгоряни»), Проня («За двома зайцями»), Одарка («Запорожець за Дунаєм»), Уляна («Сватання на Гончарівці»), Мотовилиха («Назар Стодоля»), Варка, Софія («Безталанна»), Маруся («Дай серцю волю, заведе в неволю»), Цвіркунка («Чорноморці»), Степанида («Не так склалося, як жадалося»), Харитина («Наймичка»), Текла («Доки сонце зійде, роса очі виїсть»).

Відомий український письменник, критик, фольклорист, перекладач і лексикограф часів Російської імперії Михайло Федорович Комаров у львівському журналі «Зоря» № 8 за 1891 рік писав про Марію Садовську: «У грі її відчувалося глибоке правдиве чуття, котрому ще більше сили додавав її чарівний голос, що мимоволі закрадається в душу глядача, а реалізм і простота гри, вільної від всякої афектації, доводили враження часом до повної ілюзії... правду мовивши, Україна не бачила кращої Наталки, як в грі М. Садовської. Чаруючи своїми співами і правдивою грою, артистка разом виявляла стільки експресій і щирого чуття, що публіка мимоволі переймалася теплим спочуттям до бідної дівчини і разом з артисткою переживала її горе і радощі».

А ось ще найяскравіші приклади рецензій на виступи Марії Карпівни в Одесі з місцевих газет (всі газети того часу в Одесі були російськомовними):

«Из Марии Карповны вышла артистка в лучшем и возвышенном смысле этого слова, из нее действительно выработался крупный талант... Особенность г-жи Садовской – это ее теплота и задушевность, которые она вносит в свою игру. У нее имеется именно тот «божественный огонек», который нельзя приобрести ни в какой театральной школе, ни усиленным трудом, это чисто дар природы, без которого артист... является простым ремесленником, а не творцом... Г-жа Садовская – женщина довольно образованная и очень развитая... Но венцом таланта г-жи Садовской

является ее голос и умение петь... Голос М. К. ничего особенного собой не представляет: небольшой, не обширный, совсем почти необработанный, но в этой-то необработанности вся его прелесть и пригодность для малорусской народной мелодии... Тембр ее голоса, теплота и задушевность, которые она придает этой мелодии, все это как будто природой создано исключительно для песен Украины, и ни одна примадонна, каким бы голосом она бы ни обладала, не в силах... так верно, так художественно правдиво передать всю силу малорусской народной песни, как передает ее г-жа Садовская. Прибавьте к этому вполне сценическую наружность, прекрасную, вполне осмысленную игру и безукоризненную малороссийскую дикцию, и тогда вы получите понятие о силе таланта молодой артистки» (К. Малорусские спектакли // Ведомости одесского градоначальства. – 1883, 20 авг., № 180; 21 авг., № 181).

З рецензії на виставу «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»: «Но Барилотти... Пусть пожалеет тот, кто не видел ее 9 февраля в роли Текли, злой, завистливой, лукавой, насмешливой, злорадствующей! Лучшего исполнения этой роли мы едва ли и пожелаем когда-нибудь...» (Земляк. Драматическая труппа М. Старицкого // Одесский вестник. – 1884, 5 февр., № 34).

«Г-жа Барилотти точно создана для оперы, оперетты и комедии... Сколько в ней для таких ролей жизни, сколько огня, сколько экспрессии! Играет она тогда свободно, смело, гордо, с сознанием своей силы и умения...» (Земляк. Наши итоги // Одесский вестник. – 1884, 17 февр., № 39).

«В роли Наталки («Наталка Полтавка») мы впервые видим г-жу Садовскую. Лучшей Наталки трудно подыскать. Г-жа Садовская и голосом, и манерой умеет прекрасно передать свойства деревенской девушки...» (Ч. Русский театр // Одесские вести. – 1898., 28 янв., № 26).

«В первый раз в настоящем сезоне... выступала симпатичная и талантливая артистка М.К. Садовская, появившаяся в роли Одарки («Запорожец за Дунаем»). Артистка была встречена публикой весьма сочувственно, а своей умной и оживленной игрой она вызвала восторг публики» (Малороссийская труппа // Новороссийский телеграф. – 1889, 6 дек., № 4616).

З рецензії на виставу «Безталанна»: «Госпожа Садовская исполнила роль Софии. Артистка справилась со своей задачей превосходно. Тип любящей гонимой женщины был воспроизведен ею вполне верно. Как сцены любви, так и сцены страдания от преследований свекрови и мужа артистка провела с увлечением, передававшимися зрительному залу. Прием бенефициантке был оказан самый радушный и восторженный. Артистку вызывали без конца...» (Малороссийская труппа // Новороссийский телеграф. – 1891, 31 янв., № 5012).

Останній виступ 31 січня 1891 року, коли відбувся бенефіс Марії Садовської. Вона грала Софію в п'єсі І. Карпенка-Карого «Безталанна». Грала вже важко хвора. «Несмотря на сильное нездоровье, г-жа Садовская справилась со своей трудной ролью в «Бесталанной» в высшей степени хорошо, что публика и оценила, вызвав бенефициантку после каждого акта по несколько раз» (Ведомости одесского градоначальства. – 1891, 31 янв., № 26). До грала вона останній акт і знепритомніла за лаштунками.

Востаннє одесити побачили її 5 березня 1891 року на бенефісі П.К. Садовського. Вона не грала, тільки вийшла до глядачів на сцену під нескінченні овації публіки (Одесские новости. – 1891, 5 марта, № 1878). Глядачі не знали, що ця зустріч прощальна.

28 березня 1891 року одеська газета «Новороссийский телеграф» (№ 5064) написала: «Громадную утрату понесло Товарищество малорусских артистов под управлением А.К. Саксаганского, с ним и вообще малорусское драматическое искусство. Вчера в 9 часов утра скончалась главная артистка товарищества Мария Карповна Садовская... М.К. Садовская умерла в полном расцвете сил и таланта. Покойной исполнилось только 35 лет. Впереди ей предстояло еще широкое поле деятельности и успехов на артистическом поприще, но смерть сковала уста и заставила их сомкнуться навеки. Мир праху твоему, симпатичная и честная труженица!».

Одеса оплакала важку втрату. З одеського вокзалу потягом труна вирушила до рідного Єлісаветграда, де й було поховано небіжчицю.

Про М.К. Садовську у 1957 році написав книжку відомий одеський літературознавець І.М. Дузь. Зокрема він відзначав: «Марія

Садовська ввійшла в історію українського театру як одна з найперших і найкращих виконавиць вокальних партій у тогочасних операх і оперетах, сольних номерів та дуетів у так званих дивертисментах... Під кінець свого короткочасного життя артистка з великим піднесенням і правдоподібністю виконувала глибоко драматичні ролі. Вони принесли їй гучну славу та ім'я видатного й своєрідного майстра сцени, одного з корифеїв українського дожовтневого театру».

Співочий талант Марія Карпівна отримала від матері, переда-ла ж його своїй донечці Олені*.

Література

1. Дузь І.М. Марія Садовська: нарис про життя і творчість / І.М. Дузь. – К. : Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. л-ри УРСР, 1957. – 73 с. : портр.
2. Левченко М. Біля колиски театру // Левченко М. На півдні. – Одеса : ОКВ, 1959, с. 3-64.
3. М.К. Садовська в одеській пресі: бібліогр. покажч. / Упоряд. О.Г. Нуньєс; Одес. нац. наук. біб-ка. – Одеса, 2012. – 32 с.
4. Нанаши О. За короткий мистецький і життєвий шлях «український соловейко» – талановита акторка Марія Садовська – заслуговує на згадку на віки // Новини Закарпаття. – 2024, 20 квіт.
5. Хосяїнова Л., Мельниченко Н. Сумний соловейко української сцени / Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого // Кропивницький час-time (<http://chas-time.com.ua/>). – 2020, 17 квіт.

* Олена Діонісівна Петляш (Петляш-Барілотті) – українська оперна співачка (драматичне сопрано). Сценічну діяльність почала у 1907 році в Києві в трупі Українського музично-драматичного театру М. Садовського як драматична, згодом оперна артистка. У 1913-1916 роках – солістка Київської опери (антреприза М.Ф. Багрова). У 1919 р. працювала в Київському оперному театрі «Музична драма». В 1926-1927 роках – солістка Київського театру опери і балету (дебютувала в партії Аїди). Виступала на оперній сцені в Одесі у 1916-1918, 1923-1925 роках.